

GLASBENE PRIREDBE V FOLKLORNIH SKUPINAH

MILE TRAMPUŠ

Mile Trampuš.
(Foto: Janez Eržen, folklorni tabor za odrasle, Novo mesto, januar 2007.)

Godci - glasbeniki, ki spremljamo ples, mnogokrat občutimo, da je pri večini folklornih skupin glasbena spremljava nekako v drugem planu. Vzroki za to so različni. Najbolj pogosto je vodja folklorne skupine plesalec, torej je predvsem plesno izobražen, zato glasbeno spremljavo godcev, oziroma pripravo glasbenih priredb, prepušča drugim. Ti so lahko pri tem delu bolj ali manj spretni, imajo več ali manj potrebnega znanja, sposobnosti in občutka za tovrstno delo, vsekakor pa je skupin, ki bi se odločale, da na tem področju naredijo kakovostni premik, premalo. Tisti, ki si to želijo in tisti, ki temu vprašanju posvečajo vsaj nekaj pozornosti, verjetno poznajo Julijana Strajnarja - prejemnika Maroltove plakete leta 2006, ki je za številne folklorne skupine na Slovenskem, zlasti pa za Akademsko folklorno skupino France Marolt, naredil vrsto glasbenih priredb. Nekaj priredb je pred leti pripravil tudi za Šaleško folklorno skupino Koleda iz Velenja, potem pa me z besedami "Kar sam se loti prirejanja!" spodbudil, da sem se lotil tega dela.

Nekaj izkušenj sem si nabral, napisal sedemnajst priredb za plesne postavitve, približno toliko za godčevske skupine in pripravil kar lepo število transkripcij za diatonično harmoniko. V nadaljevanju povzemam predavanja, ki sem ga imel na Folklornem taboru za odrasle v Novem mestu januarja 2006, in sicer z namenom, da bi spodbudil avtorje odrskih postavitvev, vodje folklornih skupin in vodje godcev, k pisanju ustreznih glasbenih priredb.

Glasbene priredbe, ki jih pripravljamo znotraj folklorne dejavnosti, lahko razdelimo v dve skupini:

- priredbe, ki so namenjene spremljanju plesov,
- priredbe za samostojne "solo" točke godcev.

Prvim mora biti osnova odrska postavitvev z vsemi nadrobnostmi in zelenimi učinki, ki si jih je zamislil njen avtor:

ustrezen mora biti tempo igranja, na mestih, kjer se to zdi potrebno, je vloga godcev bolj ali manj izpostavljena itd.. Povedano preprosto: glasbena spremljava mora biti pripravljena tako, da daje podporo celotnemu konceptu odrske postavitve. Pri konceptu je priporočljivo sodelovanje avtorja odrske postavitve in avtorja glasbene priredbe. Pomemben je izbor godčevskega sestava, ki naj ne bo le tak, da sodi v izbrano pokrajino in časovno obdobje, ampak naj bo odvisen tudi od godcev, ki v skupini igrajo.

Pri drugih je pomemben izbor viž (z ustrežno kombinacijo različnih ritmov), izbor godčevskega sestava in dodelitve vloge posameznim glasbilom. Avtor je tu bistveno bolj kot v prvem primeru prepuščen svoji lastni viziji in virom, s katerimi lahko razpolaga (notni zapisi, terenski zvočni posnetki, zgledovanje po obstoječih priredbah ...).

LJUDSKI PLES NEKOČ IN DANES

Ljudski ples je imel prvotno izrazito obredno - magično vlogo, pozneje pa je služil sprostitvi in zabavi. Godci so igrali za ples in so se temu morali podrežati - sprva zaradi pravil obrednih dejanj, pozneje pa zaradi želja plesalcev. Rek, da mora plesalec plesati tako, kot igra godec, potrjuje odločilno vlogo godcev pri plesu, kajti brez godcev plesa ni (oziroma ga ni bilo do časa, ko se razvijejo drugi načini predvajanja glasbe - gramofon, radio ...). Ker folklorne skupine za zdaj večinoma predstavljajo ples, ki so jih ljudje plesali ob živi glasbeni spremljavi, moramo godci "v živo" poskrbeti, da bodo le-ti lahko zaživel v svoji drugotni - odrsko prilagojeni obliki, ki spreminja tudi vlogo godcev. Godci ne igrajo več le za ples, niti ne le za poslušanje, ampak igrajo za oboje. In zato morajo igrati tako, da gre ples v noge in tako, da gredo gledalcem in poslušalcem melodije v ušesa.

KAJ JE PRIREDBA?

Preprosto povedano je to notni zapis za glasbilo (izraz je širši, kot če bi zapisal instrument) ali skupino glasbil, s

Tamburaški sestav Folklorne skupine KUD Oton Župančič iz Vinice, katerega vodja je Željka Karin Biličič.
(Foto: Janez Eržen, regijsko srečanje odraslih folklornih skupin, Logatec, maj 2007.)

katerim godci (izraz mi je ljubši kot glasbeniki) spremljajo plesalce in jim omogočajo plesanje. V najširšem smislu je to lahko tudi le "dogovor", katera glasbila naj igrajo, v kateri tonaliteti, kje so poudarki in tako dalje. Vsekakor je priporočljivo imeti priredbo zapisano.

SLOVENSKI LJUDSKI PLESI IN GLASBILA ZA SPREMLJAVO

Slovenski ljudski plesi so se, razen redkih izjem (nemo kolo, plesi ob petju), plesali ob glasbeni spremljavi, ki je bila lahko zelo različna, odvisno od tega, kakšen godec oz. godci so bili na voljo in katera glasbila so imeli. Za spremljavo plesov so uporabljali glasbila, na katera so igrali melodijo: glavnik, nunalca, drumlica, orglice (ustna harmonika), bršljanov list, piščali, žvegla, trstenke, violina (gosli, škant), klarinet, harmonika (ramonika, orgle, meh, fude, frajtonarca), dude, tamburice, oprekelj, cimbale, citre (zelo redko), kasneje tudi trobenta, pozavna in za ritmično spremljavo: basovska glasbila: basovska godala (kontrabas, mali bas, violončelo), berda, basovska trobila (tuba, bombardon, helikon, bariton, "plehbas"), lončeni bas, bugarija, kasneje kitara itd.. Ko se je pojavil gramofon, so plesali tudi s pomočjo plošč, vendar so bili to predvsem novejši - "moderni" plesi.

GODCI IN GODČEVSKI SESTAVI

Godčevske skupine so bile nekdanje (tako kot še danes) bolj ali manj pogoste (stalen sestav je le v Reziji). Pri izbiri le-teh za spremljanje plesov, ki jih izvajajo folklorne skupine, nam lahko pomagajo podatki, ki jih o godčevskih sestavih na Slovenskem imamo. Navajam nekaj primerov (ki jih je potrebno razumeti glede na čas, ko so bili v navadi, kraj, kjer so nanje igrali in priložnost za igranje):

- En godec, ki igra ali na orglice, harmoniko, dude, piščal, glavnik in drugo.
- Dvočlanski godčevski sestav: citira in bunkula, harmonika in gosli, harmonika in klarinet, harmonika in kontrabas (igranje z lokom!), harmonika in bariton.
- Tričlanski godčevski sestavi: gosli, oprekelj in kontrabas ali mali bas; gosli, klarinet in bas ali rog; gosli, klarinet, trobenta; harmonika, klarinet, bas.
- Štiričlanski godčevski sestavi: gosli, klarinet, oprekelj in kontrabas; gosli, harmonika, harfa in čelo.
- Večji sestavi: harmonika, gosli, klarinet, trobenta, kitara, bas; gosli, bugarija, bisernice; dvoje gosli, harmonika, dve kitari (bugariji), berda; gosli, trobenta, kitara, dve harmoniki, bas.
- Godbe na pihala, ki so imele osem in več članov.
- Tamburaške skupine: bisernica, brač, čelo, bugarija, berda. (Zasedba je bila lahko številčnejša.)

ZGODOVINSKI RAZVOJ GODČEVSKIH SKUPIN PRI NAS

Plesi, ki jih folklorne skupine izvajajo, sodijo predvsem v drugo polovico 19. stoletja in čas pred prvo svetovno

Mlajši in starejši godci sodelujejo tudi v otroških folklornih skupinah. Na fotografiji godca otroške folklorne skupine iz Cirkovcev.

(Foto: Janez Eržen, regijsko srečanje otroških folklornih skupin, Slovenska Bistrica, maj 2007.)

vojno. Nekateri od njih so bili poznani že v zgodnejšem obdobju (žal ne vemo natančno, kakšni so tedaj bili), skupine pa izvajajo tudi plese, ki so se k nam razširili po prvi svetovni vojni. Pri pripravi programov je torej potrebno upoštevati, katera glasbila so bila v posameznih zgodovinskih obdobjih pri nas poznana. Nekaj navedb:

- Do 16. stoletja so za naše ozemlje izpričane dude, razne piščali in oprekelj.
- V 17. stoletju so bile razširjene gosli, razne piščali in oprekelj.
- V 18. stoletju igrajo godci na gosli, oprekelj in bas - oprekelj nadomešča tudi klarinet.
- V 19. stoletju se pojavijo druga pihala in trobila, nastajajo pihalne godbe, oprekelj pa se začne počasi umikati harmoniki, ki je patentirana leta 1829 (k nam je prišla pozneje).
- Na začetku 20. stoletja dobiva harmonika vse večjo veljavo in postane ponekod edino godčevsko glasbilo, oziroma se pojavlja skupaj z goslimi, klarinetom, basom ipd..
- Tamburaške skupine (tako imenovani zbori) se pojavijo ob koncu 19. stoletja, množičneje v začetku 20. stoletja:

Mile Trampuš z violino in orglicami.

(Foto: Janez Eržen, godčevski seminar, Šmartno na Pohorju, november 2006.)

1897 v Ajdovščini, 1905 v Predgradu, 1911 na Sinjem vrhu v Beli krajini.

- V drugi polovici 20. stoletja nastanejo številni narodno-zabavni ansambli in zabavnoglasbene skupine, ki na Slovenskem prevzamejo igranje za ples, hkrati pa nastane mnogo folklornih skupin, ki skušajo poustvarjati starejše godčevsko izročilo.

POKRAJINSKE POSEBNOSTI

V Sloveniji zaradi njene velikosti, boljše majhnosti, ne bi pričakovali bistvenih razlik v izvajanju melodij in godčevskih sestavih oz. skupinah. A tako kot pri plesu obstaja mnogo različic, tako tudi pri godcih lahko ugotovljamo številne posebnosti, ki jih danes lahko upoštevamo pri pripravi glasbenih priredb. Pri načinu igranja opazimo na jugozahodu mediteranski vpliv, na severu in v osrednji Sloveniji godčevstvo zaznamuje alpski prostor, na vzhodu pa se čutijo vplivi panonskega sveta. Tudi pri uporabi glasbil lahko upoštevamo nekaj zanimivosti, čeprav je potrebno poudariti, da so dobri godci tudi pred sto in več leti potovali in godli po vsem področju južne Avstroogrske. Če pogledamo godčevske sestave od zahoda proti vzhodu lahko ugotovimo, da so dokaj podobni, in da je v njih, razen v Reziji, proti koncu 19. stoletja vodilno vlogo prevzela harmonika.

Pogostejši sestavi po pokrajinah do prve svetovne vojne:

- Rezija: citira (violina) in bunkula (mali bas);
- Primorska s Posočjem: violina, klarinet, bas, kasneje godbe na pihala;
- Notranjska: violina, klarinet, oprekelj, bas;
- Gorenjska: klarinet, harmonika, bas;

Godec igra na diatonično harmoniko.
(Foto: Janez Eržen, regijsko srečanje pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž, Sv. Peter, junij 2006.)

- Dolenjska: klarinet, violina, harmonika, bas;
- Bela krajina: dude, piščali, klarinet ali pero in harmonika ter od začetka 20. stoletja naprej tamburaški sestavi;
- Koroška: klarinet, harmonika, bariton, godci s pihali in trobili;
- Štajerska: violina, klarinet, harmonika, bariton;
- Prekmurje: bande: gosli, kontra, klarinet, žvegla - prečna flavta, cimbale, kontrabas ipd..

KAKO PRIPRAVITI GLASBENO PRIREDBO?

Pri pripravi moramo upoštevati:

- Kakšna je odrska postavitev?** Pomemben je izbor plesov, izbor obstoječih viž, ponavljanja, modulacije, predvideno petje po plesu ali med njim ipd.. Premalo je, če vemo le zaporedje plesov in imamo na voljo samo osnovne melodije.
- Kakšen godčevski sestav lahko izberemo?** Pri tem moramo upoštevati stanje v skupini (kaj in kako godci igrajo), področne posebnosti in vsebino odrske postavitve (ali gre npr. za prikaz zabave po končanem skupnem delu ali za prikaz plesa na bogati poroki). Kasneje se pri izvajanju lahko pojavi problem, ko pri izvajanju ni celotnega predvidenega sestava in manjka glasbilo, ki ima vodilno melodijo. Delna - priročna, čeprav ne najboljše rešitev je, da harmonika ves čas igra melodijo.
- Izbor tonalitete, ki je odvisen od glasbil, ki so v sestavi vključena.** Za godce, kakršne večinoma imamo, so najprimernejši naslednji duri: za diatonično harmoniko C, F, B in B, Es, As; za pihala C, F, B, Es, As; za gosli C, G, D, A ipd..
- Posebnosti melodij.** Ugotoviti moramo možnosti večglasja, možnosti harmonične spremljave, primerne nekdanje pogostih intervalov (terce, sekste, kvarte, kvinte). Mnogo melodij je možno igrati v celoti ali delno v tercah (Na planincih), druge ne (Moj očka ima konjička dva). Ugotoviti moramo možnost vključitve subdominante, določiti basovsko linijo in razmišljati o vlogi spremljevalnih glasbil.

POGOSTI PROBLEMI:

- Pripravilavci glasbenih priredb nimajo notnega zapisa, ampak samo zvočni ali sedaj pogosto le video posnetek, kjer je lahko sporna doslednost izvajanja plesnih viž.
- Godci ne poznajo not.
- Melodija je v molu (bližina Hrvaške, Madžarske).
- Včasih se pojavi tudi želja po kopiranju že obstoječe uspešne priredbe, čemur se je seveda potrebno izogibati, razen če ne gre za terenski posnetek "izvirne" skupine. Tu se pojavi vprašanje, ali naj sedanji (mnogokrat šolan) godec posnema način izvajanja viže na posnetku in kako dosledno.

Sicer pa velja tudi za pripravo glasbenih priredb, podobno kot za vse naše delo: Univerzalnih "receptov" ni, so le splošna priporočila!

IZDELAVA PARTITURE

Lahko jo napišemo brez pripomočkov (kdor to zmore), lahko si pomagamo z glasbilom (klavir, harmonika) ali uporabimo računalnik - kar je najbolj primerno in danes priročno zaradi možnosti takojšnjega poslušanja, kopiranja, moduliranja, izdelave partov in izpisa not ter pošiljanja not po e-pošti. Obstaja cela vrsta računalniških programov, ki so bolj ali manj enostavni (Finale, Sibelius, Encore itd.). Ko obdelamo izhodišča, zapišemo osnovno melodijo za vodilni instrument ter basovsko in spremljevalno (bugarija, kontra, oprekelj) linijo. Nazadnje dodamo ostale glasove - glasbila, z upoštevanjem obsega glasbila, njegove barve in sposobnosti godca.

Sam navadno, potem ko obdelam "izhodišča", sedem za klavir in napišem grobi osnutek. Z delom nadaljujem na računalniku, kjer uporabljam program Encore 4.2.1, ki je enostaven, predvsem pa sem ga navajen. Ima sicer omejene možnosti, a za delo priredb za potrebe folklornih skupin zadošča.

Kratek pregled glasbil primernih za folklorne skupine

- Za igranje melodij: gosli, klarinet, harmonika, tobenta, flavta, oprekelj, cimbale, nunalca-glavnik, orglice, citre, tamburice (bisernica, brač, čelo), drumlica, pero, trstenke, stransčica, žvegla, piščali, okarina, dvojnica, dude, harfa, lajna.
- Za basovsko in ritmično spremljavo: viola, čelo-bunkula, kitara, bugarija, kontrabas, berda, pločevinasti bas (bariton, tuba, bombardon, itd.), lončeni bas, lubnati rog (s prdo), živalski rog, leseni rog, žvrgolc, čivink, raglja, činele, boben.

Praktični nasveti in vprašanja, ki si jih moramo zastavljati:

- Kadar sledi plesu pesem brez glasbene spremljave, je dobro, da godci končajo v tonaliteti, s katero bodo začeli pevci, zlasti če ti niso najbolj izurjeni.
- Pred začetkom dela moramo spoznati uglasitve, značilnosti zvoka in predvsem obseg glasbil.
- Pomembno je, kateremu glasbilu damo vodilno vlogo. Upoštevati moramo prodornost klarineta in šibkejši zvok gosli, ki se izgubi, če ni ozvočenja. Razmisliti moramo o možnostih (in potrebah) podvajanju glasbil (gosli, klarinetov, harmonik).
- Ali bi združevali tamburaše in godce na drugih glasbilih? Vključevanje basa (z lokom ali brez njega) ali berde? Ali bi rezijanske viže igralo več citiravcev? Ali bi namesto malega basa igral godec na violončelo? Poseben poudarek, da električna glasbila ne sodijo zraven verjetno ni potreben.
- Naj iščemo nove zvokovne možnosti ali naj ostanemo čim bližje starejšim zapisom oziroma posnetkom?
- Katera preprostejša glasbila naj uporabimo oziroma katera so primerna (lončeni bas, žvegla, trstenke, orglice, citre, nunalca, oprekelj, drumlica, dude? (Ali bi se slednje dalo "oživeti"?)

Kratki napotki za priredbe:

1. osnovno shemo priredbe je potrebno delati skupaj z oblikovalcem odrske postavitve;
2. naj se v njej odražajo pokrajinske posebnosti (ritmične, harmonske, basovske);
3. naj bo preprosta;
4. bolje kot velik nestalen je imeti stalen manjši sestav;
5. kontrabas morajo godci igrati z lokom - čim več po praznih strunah;
6. ritmična podlaga (bas, basi na harmoniki, kontrabas) mora biti izrazita;
7. vloge vodilnih glasbil (violina, klarinet, flavta, harmonika ...) naj se izmenjujejo;
8. priredbe samostojnih godčevskih programov so lahko virtuozejske, če je potrebno (odvisno od godcev);
9. godci naj poznajo ples in naj znajo plesati.

LITERATURA:

- Cvetko, Igor
1991 Med godci in glasbili na Slovenskem. Ljubljana: SEM, ZRC SAZU.
- Jež, Jakob
1984 Pregled glasbil. Ljubljana.
- Košuta, Miran idr.
1985 Deklica podaj roko. Trst: Založništvo Tržaškega tiska.
- Kumer, Zmaga
1972 Slovenska ljudska glasbila in godci. Maribor: Založba Obzorja.
- Kumer, Zmaga
1977 Etnomuzikologija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kumer, Zmaga
1983 Ljudska glasbila in godci. Ljubljana: Slovenska matica.
- Omerzel, Mira
1984 Glasberna mladina 8. Slovenska ljudska glasba Ljubljana; GM Slovenije.
- Pirc Simona
2003 Tamburaške skupine v Pomurju. Paričnjak: Samozaložba.
- Strajnar, Julijan
1989 Godčevske viže. Folklorist 1-2. Ljubljana: ZFS - ZKOS.
- Strajnar, Julijan
1988 Citira. Trst: Založništvo Tržaškega tiska.
- Strajnar, Julijan
Prispevki in referati iz raznih kongresov. - Tipkopisi b.n.l.
- Traditiones
1989 Traditiones 19. Ljubljana: ZRC - SAZU.
- Trampuš, Mile
Zapiski iz različnih referatov in predavanj. - Rokopisi b.n.l.
- Turistično društvo Luče
1999 Tradicija glasbe in petja v Lučah. Luče: Turistično društvo Luče.
- Videčnik, Aleksander
1990 Iz roda v rod (Godci v Savinjski dolini). Nazarje: Mercator - ZKZ.
- Videčnik, Aleksander
1996 Velika beseda. Mozirje: Prosvetno društvo Savinja.